KREPOST JE IZNAD NAVIKE

Dr Jordan KUNIČIĆ

Općenito se može reći da je stadij moralke-grijeha prošao. Prošlo je mišljenje kao da se moralka iscrpljuje u fenomenu grijeha. U tom se stadiju moralka pretežno bavila zabranama i zapovijedima. Ne mislim da prelazim u vratolomno istrčavanje ili neomodernizam ako ustvrdim da je doista utješno što se moralka općenito vratila vrednotama koje je i prije stavljala na prvo mjesto: *krepostima kao pozitivnim faktorima svetosti i zakonu rasta ili napredovanja u savršenstvu.*

Prošlo je i vrijeme janzenizma s njegovom pretjeranošću, i kvijetizma s defektnim prikazivanjem vrijednosti kreposnog života i djelovanja. Janzenistima govorimo da je krepost *sredstvo*, kvijetistima pak spominjemo da *nema savršenstva* bez kreposti, dapače da je život kreposti i život svetosti kao jedan sinonimni pojam.

Može li se zamisliti moralni odgoj bez kreposti ili vrline? Ostao sam na prvi mah začuđen listajući npr. »Enciklopedijski rječnik pedagogije« (Zagreb, 1963), gdje se ta vrednota zasebno ne spominje, iako se raspravlja o moralnom odgoju i o formiranju moralne svijesti (str. 499). Doista, tu se govori o stvaranju dobrih navika i odvikavanju od loših navika (str. 542), govori se i o pozitivnim moralnim osobinama (str. 499) kao što su čestitost, iskrenost, samosvladavanje, osjećaj ličnog dostojnstva i sl. (str. 499).

Da li izrazi kao što su »automatizam«, »navika«, »pozitivna moralna osobina« i sl. mogu uzeti mjesto izrazu »krepost« ili »vrlina«? A ipak, taj se izraz nalazi u svim rječnicima, u najširoj literaturi, u dnevnoj praksi, u svečanim govorima i nastupima. Recimo da je to pitanje terminologije, dakle nešto manje važno, ali možda je posrijedi neki zazor od tog ustaljenog izraza. Neka nitko ne misli da je došlo vrijeme da s Hamletom molimo subesjednika da najprije »oprosti na poziv na krepost, jer u gnjiloći ovih pokvarenih vremena sama krepost mora od poroka moliti oprost i savijati se pred njim i zaklinjati ga da mu iskaže dobročinsto« (Hamlet).

Bez kreposti čovječanstvo se dehumanizira. Kršćanstvo treba kreposti kao i svetosti, jer krepost je svetost. Mi možemo govoriti kako sticanjem kreposti nastaje u životu i djelovanju neka životna navika, neki stalni oblik našeg ponašanja, ali pri tome moramo znati da je krepost u sebi stvaralačka sposobnost, znak imanentne čovječje invencije. Izraz »navika« kao da nas prenosi u mehaničke ili automatske radnje. A time bi se falsificirao autentičan pojam kreposti. Krepost nije zbroj mehanički ponovljenih čina. Ona nije robot ni automat. Ona je život.

Kada se namjerimo na krepost, preziremo je, kada je nema, tražimo je i hvalimo — rekao je Horacije. Zbog čega ljudi kao da od nje zaziru? Jer od čovejka traži žrtve. Od njega traži samosvladavanje i trajno angažiranje. A čovjek se lakše povodi za postupkom po liniji lakšeg otpora. I krepost je njegova osuda. A nikomu nije drago stati na optuženičkoj klupi. Možda je u svim ovim idejama i razlog da danas mnogi ne žele spominjati njeno ime, ali bez njena sadržaja ne mogu. To je glavno.

Međutim, cilj je ovog članka da pokaže kako stečena krepost doista uključuje neku stabilnost ponašanja, ali nikada tako da joj se može pripisati pojam automatizma i nesvjesne navike. Ona je mnogo iznad navike. Po čemu? Možda će iz redaka što slijede tkogod uvidjeti barem osnovnu razliku između kreposti s jedne strane i navike ili automatizma s druge strane. Uvidjeti razliku znači učiniti značajan korak u spoznaji same stvari.

Navika

Govorimo da netko ima naviku psovanja ili pušenja. Kao da automatski psuje i puši. Nesvjesno. Možda u pojedinim činima neodgovorno. I, što je još važnije, ta navika čovjeka sklanja da radi kako mu ona diktira. Navika postaje tiraninom. Jer čovjek obavlja ono na što ona nagoni s nekom lakoćom i ugodnošću. S neznatnim naporom obavlja posao brzo, točno i ugodno.

Ovdje nas ne zanima ni psihološka ni fiziološka strana navike. Važno je znati da u navici opstoji donekle neka mehaničnost. Nervni impulsi prelaze nezapaženi. Jednako djelovanje ili uvježbavanje stvara ustrojstvo kao kod nekog stroja, koji uvijek na isti način djeluje, ako je pokrenut. Navika je prema tome kao neka automatizirana orijentacija u jednom pravcu djelovanja.

Prema tome, u moralci nas zanima ponajviše to što *navika umanjuje moralni ton.* Refleksija je umanjena. Volja popušta u napetosti. Sloboda dolazi manje do izražaja. To sve stvara takvu situaciju da specifično ljudski čin ustupa mjesto onom što su stari nazivali »actus hominis«, nehumanizirani čin, kao što su refleksni, automatični, instinktivni pokreti. U njima promatranje nije budno, pa prema tome nema ni posve slobodnog angažmana.

Činjenica da ono što se čini iz navike postaje nekako prirodno, da se obavlja brzo, točno, s ugodnošću, i s malo napora — vodi nas do zaključka da svijest i samoodređenje u kreposnoj navici prelaze u neko više stanje. Netko reče da čovjek može izgubiti svijest i duboko ispod zemlje i visoko iznad nje. Psovač iz navike u času psovanja možda i ne zna da psuje, ali, kada reflektira, on priznaje loše strane te navike. U psovanju kao da je prekinuta struja svijesti-hotičnosti-slobode. Ako je pri svakom činu svjestan da psuje te se može oduprijeti toj lošoj navici, ova gubi one elemente negativnosti što joj ne dopuštaju pristup u sferu humanizirane djelatnosti.

U etici-moralci razlikujemo uvježbavanje, kojim se postiže vještina, od sticanja navike kojim se navika doista i stiče. Reći ćemo da je ovaj ili onaj *vješt* sviranju, a da je stekao *naviku* pušenja, psovanja, grimaziranja itd. Nećemo reći da netko »uvježbava« psovanje, laganje i druge poroke. Nema sticanja vještine bez svjesnog uvježbavanja, a navika se stiče i s manjim prisustvom svijesti. Jednom stečena i navika postaje kao neka vještina, jer i njena se realizacija odvija brzo, točno i nekako ugodno.

Je li krepost navika?

Zamislimo ovakvo paradoksalno stanje: U kreposti se čovjek automatizira. A čemu svijest, hotičnost, sloboda? Gdje su te snage specifično ljudske djelatnosti? Nije li to stanje onkraj dobra i zla? Koristi li takvo stanje subjektu? Usavršava li čovjeka ili ga smanjuje u njegovim specifičnim oznakama?

Svesti krepost na naviku značilo bi pretvoriti je u postupak s vrlo malo refleksivne djelatnosti, s minimalnim utjecajem slobode, s malo hotičnog angažmana na djelu. A ipak u pojmu kreposti nalazi se da je ona najviše dostignuće subjekta, njegovo dostojanstvo, a krepostan čin da je bremenit posljedicama. Potrebno je pobliže označiti što krepost uzdiže iznad navike, a u čemu se s njom podudara.

Vježbanje (repeticija čina)

Krivo bi bilo misliti da ponavljanje nekog kreposnog čina, recimo čina strpljivosti, uključuje samo matematičko nizanje istih čina. Od toga se ne stiče krepost. Skrupulozno opsluživanje kreposnih smjernica ne stvara kreposnog čovjeka. Točno ispunjanje materijalnih čina kreposti ne prelazi okvir kazuistike. A moral je nešto više nego prosta kazuistika. Moral je afirmacija čovjeka, svjesno uzdizanje, osvajanje, maksimalno angažiranje. Samo nizanje istih čina stvara neki psihosomatski determinizam.

Istina, krepost se stiče vježbanjem, odgojem, privikavanjem ili treniranjem. Za sticanje kreposti nije dovoljna pouka. Niti je dovoljan ne znam kako brojan niz čina na istom području. Ali to vježbanje mora prije svega posjedovati svoj unutarnji korelat: svjesnost, intencionalnost, osjećajno zračenje i ravnotežu. Uzmimo primjer kreposti duhovne hrabrosti. U svakom činu hrabrosti treba odmjeriti situaciju,

uočiti razne pogibelji, voditi računa o situacijama, o stupnju snage, i k tome posjedovati odlučnost volje, a uvijek u granicama ravnoteže ili mjere. Nekada će biti potrebno taktizirati, nekada nastupiti brzo i odlučno, nekada pričekati. Svaki je, dakle, čin kao zasebni problem. Bremenit je problematikom i teškoćom. Može se reći da nijedan čovjek ne ostvari dva posve jednaka čina kreposti.

Kada bi se krepost sticala samim materijalnim ponavljanjem čina bez unutarnjeg osmišljavanja i finaliziranja, ona bi se svela na rutinu, dosadu, a svaki kreposni čin mora biti kao nova afirmacija, novo dostignuće, novo osvajanje, novi stupanj savršenstva. Krepost je trijumf istinske slobode nad bezobličnošću pojedinosti i konkretnosti.

Vježbanje u kreposti, npr. u sticanju hrabrosti, treba da je djelo totaliteta čovječje ličnosti. Tako u kreposti hrabrosti treba trajno nalaziti mjeru između smionosti i depresije. A to nije lako. Treba da funkcionira pamet, da se pridruži osjećaj, da nastupa odlučno htijenje. Za krepost se traži mudrost, karakternost i pravilna osjećajnost. To je taj zahtjev totaliteta. Bez jednog od ovih elemenata krepost će biti unilateralno isticanje jedne komponente na štetu cjeline ili jedinstva subjekta.

Uz pomoć drugoga?

Rečeno je da sticanje kreposti spada na pojedinca, i to na totalitet pojedinčev, tj. da pri tom poslu treba staviti u pokret i pamet, i volju, i osjećaje, angažiranje čitavog subjekta. To je, u stvari, realiziranje samoodgoja. Odgajatelj se drži s vanjske strane. Što je odgajanik stariji, uloga odgajatelja postaje suvišnijom.

Ipak, sticanje kreposti normalno se odvija uz prisutnost odgajatelja. To treba naglasiti. Dobro je što se danas toliko naglašuje dostojanstvo odgajanika, ali to ne smije prijeći u neko idolopoklonstvo odgajanika. Neki smatraju da se ne smije intervenirati u morajno formiranje odgajanika. Zabacuju svaku prividnu i očitu ingerenciju odgajateljevu, odriču se svaki discipline. Misle da treba pustiti naravnu spontanost da dođe do izražaja imajući povjerenja u zrelost i osobnost odgajanikovu. Odgajatelj je više kao pasivni promatrač.

Razumljivo je da se ovakav stav ne može prihvatiti. Nikada odgajanika ne smijemo prepustiti samome sebi, njegovu neiskustvu, pogibeljima zastranjenja, krivoj formaciji, površnom unutarnjem životu koji je u mladosti izložen trajnim promjenama osjećaja, nesigurnosti itd. Jer ne možemo ni govoriti o odgoju ako se ne primjenjuju sredstva navikavanja kao što su: savjeti, poticaji, primjeri, aktivno prisustvo, disciplina, uredna organizacija i sl. Nema navikavanja bez strpljivosti i dosljednosti, to svi odgajatelji znaju, a odgajanik očekuje da mu stariji u tome pomogne svojim iskustvo, svojim znanjem i stečenim odgojem.

U kreposnom odgajanju trebamo drugoga. Na početku duhovnog života disciplina je odurna, ali je potrebna. Mlađi nemaju iskustva da

bi shvatili njenu vrijednost. Oni još nisu stekli gospodstvo nad sobom tako da bi sami odabrali disciplinu kao neki životni ritam i okvir za brže i sigurnije napredovanje. Potrebno je da odgajanika netko potakne, ako je potrebno ukori, pa i kazni. Oni koji misle protivno, djeca su vremena u lošoj njegovoj strani, u neravnoteži, pretjeranosti naivnog liberalizma.

Pedagoški takt uvijek je potreban. Odgajatelj na poseban način mora imati takta i finese u ovom poslu. Navikavanje se lako može izroditi u mehaničko, izvanjsko konformiranje sugestijama odgajateljevim. Odgajatelj neće nametati sebe ni svoje vidike, nego će nastojati dovesti odgajanika da sam uvidi neophodnost prihvaćanja moralnih vrednota u svoju osobnu korist, da uvidi kako se u njihovu obdržavanju krije njegova dobra sudbina, u protivnom slučaju zla sudbina. Recimo da odgajateljev kontakt s odgajanikom mora biti nekako virginalan, uz potpuno poštivanje odgajanikove osobnosti, ali, u isto vrijeme, jasan i odlučan. Koji lijek da pružimo odgajanikovoj neodređenosti ako ne odagajateljevu odlučnost i jasnu životnu usmjerenost? Odgajatelj uvijek mora dati dojam da zna što hoće. Bez toga znanja ni odgajanik neće osmišljavati svoje navikavanje na kreposno djelovanje.

Krepost je stvaralaštvo

Tradicionalno naučavanje da je krepost sredina, tj. ravnoteža između dvije pretjeranosti (ekscesa i defekta) nekima je kamen smutnje, pa smatraju da je to mediokritet. A nema fatalnije pogreške do takvog shvaćanja. Krepost, ravnoteža između ekscesa i defekta, po svom valoriziranju, nalazi se na tjemenu moralne vrijednosti. Ona je maksimalno angažiranje i ostvarenje razumnosti i vjere na području djelovanja. Krepost je ekstremno, maksimalno, najbolje dostignuće u poslu humanizacije i kristijanizacije.

Zar je onaj igrač dobar koji uvijek izvodi iste pokrete? Zar nije bolji onaj koji zna iznenaditi, ići u susret novim situacijama, invenciozno otkrivati zamke, nametati se protivniku? A sve to traži inteligentnost, stvaralaštvo. Tako govorimo o kreposti. U kreposnom činu funkcionira pamet, volja donosi svoj impuls, osjećaj začinja, i sve te snage funkcioniraju maksimalno. Krepostan je čin djelo savršenstva, dobar čin, a onaj koji ga čini dobar je i savršen čovjek.

Ali sve ovo nije unaprijed određeno. To je posao osobnog stvaralaštva. Neka vrst invencije. Odraz Božje stvaralačke mudrosti. Svaki čin kreposti je trijumf razuma-volje-osjećaja nad nagonom i strastima, penjanje prema vrhovima moralne vrijednosti. Znak suverenosti. Dapače, toliko je svaki čin kreposti nadilaženje sebe da se rast i krepost obistinjuje jedino ako je naredni čin intenzivniji od pređašnjeg; ako je manje intenziteta, nema govora o rastu u kreposti.[1]

[1] S. Pinckaers, O. P., u djelu LE RENOUVEAU DE LA MORALE, Casterman 1964, obradio je posve ispravno ovo pitanje o kreposti kao nečemu što nadilazi defekte uključene u pojmu navike. Izvrstan poznavalac nauke sv. Tome, kao da u ovim pitanjima nije dovoljno uočio kako je rješenje pitanja posve poznato sv. Tomi. Neke elemente pisac je naročito malo iskoristio, kao npr. ovaj element uvjetnog rasta u kreposti iz I—II q. 52, art. 3.

Sjetimo se koliko je potrebno uočavati razne situacije, okolnosti, da čin bude doista kreposan. Dovoljna je jedna defektna okolnost, i postupak neće biti ispravan s moralnog gledišta, jer čin je dobar ako su sve okolnosti dobre, a defektan je ako je i samo jedna okolnost defektna ili zla. Potrebna je praktična, životna mudrost da svaki čin bude odraz unutarnje punine, ispravnosti razuma, poleta volje i začina osjećaja.

Tim trajnim prisustvom razuma-volje-osjećaja u činu kreposti ili maksimalnom koncentracijom nad ponavljanjem čina ostvaruje se neki prenos osjetilnosti u sferu spiritualnosti. Stjetilne snage primaju unkciju i sok spiritualnosti. Sudjeluju u duhovnom poslu. Svijest, nakana i osjećajna toplina animiraju, podižu elemente niže sfere, udaljene od razuma, tako da se i ona prenosi u »svjetlo«, u noosferu, a kao kršćani recimo: i u milosnu sferu. Jer sve što govorimo o kreposti s naravnog gledišta vrijedi i za nadravni život. Poznato je naime da i bogoslovne kreposti funkcioniraju po mehanizmu naravnih kreposti. Zakoni funkcioniranja su isti, jer čovjek ostaje uvijek čovjek, pa i u kolanju božanskih sokova milosti i ulivenih kreposti.

Razlike kreposti i navike

Rečeno je da je krepostan čin uvijek neko stvaralaštvo i time neka »novost«. To nije, ponovimo, serijska reprodukcija istih materijalnih čina, mehaničkih kretanja, automatskih refleksa, ne, to je serija smišljenih, hotičnih, osjećajem prožetih postupaka poslije uvida u stvarnost, u razne okolnosti, poslije neke praktične intuicije. To je čin stvaralaštva novog stupnja savršenstva, čin pobjede na bojnom polju nagona i napredovanja s kreposnim pozivom.

a) Pogledajmo najprije to u odnosu prema zakonu. Zakon je izvanjski regulatorni princip postupanja. Ali krepost je unutarnja, imanentna snaga što polazi od pameti-volje-osjećaja. Krepostan čovjek ne prezire zakona, on ga poštuje i smatra faktorom napretka i razvoja u moralnosti. Ali krepostan se čovjek podiže iznad zakona time što vrši ono što zakon naređuje prije zakona, poviše zakona, kao i da nema zakona. Takav čovjek doista doživljuje slobodu od zakona, jer je sebi zakon, ali u tom smislu da spontano, od sebe čini ono što zakon naređuje. On pobjeđuje zakon u znaku istinske unutarnje slobode duha.

Na taj način zakon ostaje kao nešto izvanjsko. Tko gleda kreposnog čovjeka moći će s malo intuicije otkriti kako taj čovjek pristupa zakonu. Ne kao rob, ne kao da je prisiljen, ne makinalno, nego kao što slobodan čovjek uzima prevozno sredstvo da brže i sigurnije prevali put koji pješke ne bi lako prevalio. Zakon postaje kao pomoćno sredstvo afirmacije, kao što krila postaju sredstvo letenja pticama. Krepostan čovjek ima istinski respekt prema zakonima, ali tako da je on iznad zakona. Navika postupanja kako zakon diktira samo je izvanjska, a kreposna suglasnost sa zakonom dokazuje bujnost unutarnjeg života

kreposnog čovjeka, jer on osmišljava svaki svoj čin, finalizira svoju djelatnost, humanizira svoje međuljudske odnose itd.

b) Koliko se krepost izdiže iznad ukočenosti navike vidi se iz činjenice da ponavljanje istih psihosomatskih čina ili kretanja ostaje po naravi ovisno o nestabilnosti samog čovječjeg organizma ili nervnog sustava. A krepost se ukorjenjuje u duši. Bolest, promjena ambijenta, jaki impulsi što dolaze izvana itd., mogu modificirati te psihosomatske čine, tu naviku, ali krepost ostaje netaknuta. Prema tome navika bi ostala posve na razini vanjštine kada je krepost ne bi podizala i produhovljavala. A upravo time se krepost odlikuje iznad navike. Navika bez svijesti-hotičnosti-osjećajnosti naliči kosturu bez duše, nenapuhanoj nogometnoj lopti, avionu bez pogona.

Odakle, dakle, dolazi kreposti da je i ona konstantna, teško promjenjiva dispozicija? Kao glavni izvor toga stanja jest ukorijenjenost osmišljavanja, finaliziranja, hotičnog pristupa, osjećajnog začinjanja svakog nastupa, svakog ponavljanja čina. Formalna je komponenta kreposti kao navike unutra, a ne u vanjskom nekom konformizmu, jer ovaj je podložan raznim modifikacijama, a za kreposnog čovjeka vrijedi ona: »Prije će se sunce maknuti sa svog položaja nego će N. N. iz svog kreposnog stava«.

c) Navika kao takva stvara neki automatizam, kao neko prisilno stanje. Ako se radi o zloj navici, npr. psovanju, stvar je očita, ali stvar je uočljiva ako se radi o dobroj navici. Zar neki »kreposni« ljudi nisu nametljivi, unilateralni, skrupulozni, fanatici i sl.? A takvi su zato jer su »odgojeni« u jednom pravcu, u jednoj kreposti koja im se nameće kao neka opsesija a bez osvrta na totalitet, na opću ravnotežu ličnosti? Što znači ona stara: »Svecima se divi, ali ih u svemu ne oponašaj« — ako ne to da ono što spada na naviku kao naviku, pa makar se to nalazilo i kod svetaca, nije dostojno našeg oponašanja? Izvjesno je da nam sv. Ivan ne bi mogao poslužiti kao uzor kozmetičkog tipa...

Navika kao takva, rečeno je, stvara neki nered, jer čovjek ne trpi automatizme, a ovi se protive elastičnosti i slobodi njegova duha. Gdje čovjek ne nastupa svojim slobodnim duhom, tu se ne snalazi, to je za njega prostor nekog otuđenja. Navika kao takva stvara nekontrolirano područje, a prevlast unutarnjosti, osmišljavanja, napete hotičnosti i osjećajnosti kojima pratimo vježbanje u kreposti, stvara harmoniju nutrine i vanjštine, i maksimalni ritam u vanjskom djelovanju.

d) Vanjski automatizam, navika kao takva, tj. kao ustaljenost oblika, stvara samo površnu radost, umjetnu i promjenljivu dispoziciju, pasivno raspoloženje; to je više »senzacija ugodnosti«, dok krepost kao imanentna, unutarnja svjesnost-hotičnost-osjećajnost pri svakom činu stvara istinsku i intimnu radost svojstvenu čovjeku ukoliko je svoj gospodar, razumno biće, slika Božja, kao neki sustvaratelj Božji u planu evolucije čovječanstva, u širenju kraljevstva dobrote na zemlji i spremanja nebeske slave.

Navika dakle, kao ustaljenost psihosomatskih reakcija ili oblik stvoren od mehaničkog ponavljanja istih čina nije trajna, time nije ni

izvor trajne i čiste radosti, ona je u tom slučaju kao neka kora ili omot. Život je iznutra. Struja života dolazi u tu koru preko trajnog osmišljavanja, valoriziranja, produhovljavanja toga ponavljanja čina u prostoru kreposti.

e) Iskoristimo još jednu mudru ideju trdicionalne nauke. Materijalno ponavljanje kreposnog čina ne može služiti kao podloga za zasluge. Zasluge se dodjeljuju prema svjesnosti-hotičnosti-ljubavi, a ne prema automatizmima. Herojski čini nekako po sebi traže prisustvo tih maksimalnih snaga, izvora maksimalne prisutnosti, ali u manjim djelima traži se možda još jači impuls iz unutarnjosti, jer pri manje teškim činima automatizmi su prirodniji. U svakom slučaju izvori su zasluga hotičnosti i ljubavi, a ne mehaničko ponavljanje čina, ne navika kao takva (sv. Toma u I-II, q. 114, art. 4).

f) Navika stvara lakoću, spremnost, ugodnost djelovanje u njenom pravcu. Da li ta lakoća diže naslov za zasluge? Da li je vrednota lakoće zapreka zaslugama? To neki misle, jer ne razlikuju što je bitno a što sporedno, što u centru a što na periferiji.

Bez sumnje je da herojski kreposnik, npr. strpljiv čovjek, ne osjeća neke teškoće u tome da se održi u ravnoteži i ne prijeđe u nastupe »kratkog spoja«, ali zbog čega bi ta lakoća njemu digla zasluge? Velika djela čovjek ne može izvesti bez maksimalne unutarnje prisutnosti, a ni mala neće rado izvesti ako nema hotičnosti i ljubavi; ako je pak prisutna ta hotičnost i ljubav, lakoća postaje manje mjerodavna. Glavni izvor zasluga je uvijek isti: prisutnost svjesnosti-hotičnosti-ljubavi. Ta lakoća je već neka zasluga za čovjekovu vrijednost, i ona prolazi s ovozemnim životom, a unutarnja vrijednost ostaje preko granica vremena i prostora.

Korisnost privikavanja

Recimo također: *bez ponavljanja istih čina*, odnosno čina na istom prostoru kreposti, npr. čina strpljivosti, ne možemo govoriti o sticanju kreposti. To je *conditio sine qua non* sticanja savršenstva, napretka u savršentsvu kao sinonimu za kreposno stanje.

Gledajući repeticiju čina, vježbanje ili privikavanje kao seriju čina ili njihovo ponavljanje, vidimo da oni služe kao sredstva ili uvjeti koji disponiraju za unutarnje ili duhovne čine. Potrebno je i to ponavljanje čina i korelatno unutarnje osvješćivanje, prisutnost duha. Ponavljanje materijalnih čina stvara u nižoj sferi neke aktivne dispozicije (sportaši kažu »biti u formi«, ili »imati kondiciju«), aktivne reflekse, npr. vojnik stekne navalne i obrambene reflekse. I krepostan čovjek posjeduje kao reflekse u tijelu i sjetilnoj sferi, spontane reakcije koje mu omogućuju da kreposno nastupa, npr. stalnom, svjesnom kontrolom nad prohtjevima raznih nagona.

Ponovno istaknimo: ti čini moraju biti svjesni, smišljeni refleksi. »Smišljeni«, jer razum i volja gospodare sjetilnom sferom i njen aktivizam prenose u kreposnu sferu. I te dispozicije kao trajne informacije

sjetilne sfere sa strane razuma-volje-osjećaja jesu kreposti, aktivne snage moralne vrijednosti u čovjeku. I tako krepost postaje sposobnost trajne čovječje budnosti, stalnog moralnog rasta, obnove i razvoja.

Zaključak

Može se samo ponoviti što je rečeno: kreposti se ne stvaraju samim ponavljanjem čina u prostoru jedne kreposti, npr. ponavljanjem čina strpljivosti, ako ih izoliramo od unutarnjeg korelata svjesno-hotičnosti-osjećajnosti, ne, nego uz trajno i aktivno njihovo prisustvo, vodstvo. Znači da se krepost stvara vježbanjem ili odgojem, prema procesu postupnog razvoja i metodičkog usavršavanja.

Taj odgoj (vježbanje, svjesno-hotično-osjećajno ponavljanje čina u prostoru kreposti) poglavito je osobne naravi, ali ipak je od velike koristi aktivna prisutnost odgajatelja, u prvom redu ako se radi o mlađem odgajaniku. Ali ta prisutnost odgajatelja i kod mlađih i kod starijih odgajnika mora biti dobrohotna, obazriva, inteligentna i energična.[2]

SUMMARIUM

Cum virtutem habitum esse dicis, et habitum elementa habitudinis possidere, ne obliviscaris virtutem semper esse bonum usum liberi arbitrii, ergo fructum deliberationis, actum vere humanum, ne dicam divinum. Numquam virtus automatismus inconscius, numquam inconscia vel caeca habitudo. Virtus supra habitudinem sita est, eoque magis, quo magis radicata in totalitate subiecti, magis elevata supra automatismum. Ad virtutem acquirendam materialis actuum repetitio non sufficit, sed requiritur conscius ac liber internus accessus ad quemlibet actum virtuosum, et quidem accessus totalis (conscius, voluntarius, affectivus). In hoc negotio nec educatorum dicas adiutorium inutile. Manet semper virtus tamquam vis creatix. Praesertim si virtutis curas augmentum, necessaria tibi est quam maxima haec praesentia spiritus in quolibet actu. Unde virtuosum dicimus supra legem esse, cum quae legis sunt ipse ex se faciat. Ergo virtus vera est conscia quaedam creatio, quae simul gaudii existit fons. Virtutem, concludit auctor, aestimare debemus triumphum verae libertatis spiritus supra informem actum individualem ac concretum.

[2] Ova istina o načinu sticanja kreposti dobro je poznata klasičnim teolozima. Krepost je sredina, ravnoteža, ali prema određenju kreposnog čovjeka (ETH, br. 1803); u isto vrijeme ona je po vrijednosti maksimalni domet (ETH, br. 327); ne usavršava nižu sferu ako nije prisutna razumnost, voljnost, osjećajnost (I—II q. 51, art. 2 in c. et ad 3; 63, 2; 63, 4); kako se pak prosuđuje voljnost, lakoća i ljubav, vidi I—II, q. 114, art. 4, in c, i u odgovorima. Razumljivo, komentatori nisu redovito stavljali naglasak na ovo pitanje, ali ono je opstojalo, a oživila ga je osobito pedagogija i asketika.